

НЕЗАВЕРШЕНИЙ ОПИС НОВГОРОД-СІВЕРСЬКОГО НАМІСНИЦТВА КІНЦЯ XVIII ст.

В останній чверті XVIII ст. у зв'язку із запровадженням губернської реформи, що мала на меті остаточну ліквідацію решток автономного устрою Гетьманщини, на Лівобережній Україні проводилася робота по підготовці топографічних описів новоутворених намісництв. Результатом стала ціла низка описово-статистичних праць, які являють собою унікальний джерельний комплекс. Описи Новгород-Сіверського намісництва у різний час досліджували О. Лазаревський¹, М. Бережков², І. Катаєв³, П. Федоренко⁴, О. Оглоблин⁵, М. Литвиненко⁶, О. Коваленко⁷, І. Петrenchенко⁸ та інші дослідники. Водночас залишається відкритим питання про існування Опису Новгород-Сіверського намісництва 1784-1786 рр., який мав бути підготовлений згідно із розробленою членом Академії наук і мистецтв, секретарем Кабінету Катерини II П. Соймоновим програмою. До речі, за тією ж програмою було, зокрема, укладено відомий опис сусіднього Чернігівського намісництва, який підготував О. Шафонський⁹.

Загалом йшлося про створення топографічного опису усієї Російської імперії¹⁰. Очолити комісію по збиранню топографічних описів всіх губерній і намісництв було доручено П. Соймонову, який пояснив поставлене перед ним завдання у листі виконуючому обов'язки генерал-губернатора Воронежського і Харківського В. Чорткову від 26 лютого 1784 р.: «Ея Императорское Величество высочайше указать мне соизволила сочинить для собственнаго Ея употребления топографическое описание каждого наместничества порознь, всемилостивейше позволяя мне, если о которых достаточнаго сведения иметь не буду, изтребовать оное от господ генерал-губернаторов или правящих должность оных, а в небытность их от господ губернаторов»¹¹.

Виходячи з безпосередніх завдань нового обстеження і з метою уніфікації описів, П. Соймонов розробив спеціальну програму, яка складалася з трьох частин: перша була присвячена опису намісництва в цілому (25 питань), у другій йшлося про опис міст (16 питань), третя стосувалася опису повітів (20 питань)¹². Оскільки вказаний документ мав офіційний характер і розсилався від імені «Кабінету її імператорської величності», він увійшов до джерелознавчих студій під назвою «кабінетської» анкети¹³.

Урядова анкета охопила широке коло питань, спрямованих насамперед на з'ясування економічного стану губерній. Саме тому впадає у вічі обмеженість історичної тематики (у першій частині програми, присвяченій загальній характеристиці намісництва, такі питання взагалі відсутні), що зумовлювалося специфічними потребами упорядників. Натомість особлива увага приділялась географічним і топографічним даним, шляхам сполучення, системі транспортних комунікацій, стану сільського господарства, промисловості, торгівлі. Поряд з тим у «кабінетській» анкеті було запропоновано питання, які доти залишалися поза увагою упорядників топографічних описів. Так, при описуванні міст слід було зазначити час та обставини їх виникнення, ким були заселені протягом їх існування, простежити адміністративно-територіальні зміни, вказати час пожалування та зовнішній вигляд гербів. Анкета містила питання щодо національного складу мешканців окремих повітів, їхнього віросповідання, побуту та звичаїв. Пропонувалося зібрати легенди й перекази, зазначити урочища, відомі у зв'язку з історичними подіями, навести відомості з історії монастирів. В анкеті йшлося про особливості містобудування, походження топонімів тощо.

П. Соймонов у березні 1784 р. розіслав анкету разом із розпорядженням про створення топографічних описів усім генерал-губернаторам і, зокрема, Київському, Чернігівському та Новгород-Сіверському генерал-губернатору П. Рум'янцеву¹⁴, який дав відповідні вказівки губернаторам. У Новгород-Сіверському намісництві 18 березня 1784 р. посаду губернатора замість померлого І. Журмана обійняв колишній казанський губернатор І. Бібіков¹⁵. Йому було доручено «возложить собрание сих известий ... на некоторых из членов присутственных мест или на обывателей, учением или упражнением в таковых делах знание приобретенных с тем, чтобы они прилежнейшее старание в самоскорейшем того произведении и действии употребили, а всем городовым магистратам, земским исправникам и городничим, дабы они в подании надобных известий пособствовали, а землемеры, кои все часть положения своего уезда знать должны, тоже со своей стороны пособствовали»¹⁶. 9 квітня 1784 р. І. Бібіков рапортував П. Рум'янцеву: «Вашего сиятельства повеление от 3 апреля о сочинении мне топографического описания всему здешнему наместничеству на собственное Ея Императорскаго Величества употребление 7 числа получил и нечто из приложенного плана. Что можно будет, без дальнейших справок требуемое уведомлению, как скоро успею, Вашему Снятельству поднесу. А и во всем пространстве требуемого приложу крайнее и посильное мое старание, чтоб выполнить достаточным описанием»¹⁷.

Дослідники виділяють два шляхи написання топографічних описів залежно від того, на кого був покладений даний обов'язок, - авторський та офіційний. Так, І. Катаєв, який досліджував методику упорядкування описів, дійшов висновку, що у тому разі, коли у намісництві знаходились здібні та досвідчені особи, губернатори зазвичай доручали їм цю роботу. У такому випадку, на думку дослідника, автори описів не задовольнялися офіційними відповідями на питання програми П. Соймонова, а здійснювали докладний розгляд кожного пункту анкети із залученням широкого кола джерел. Тому в авторській групі пам'яток найдокладніше виконано історичні частини описів¹⁸.

Натомість у випадках, коли робота відбувалася під безпосереднім наглядом та керівництвом губернаторів і не виходила за межі збирання довідок від представників місцевої адміністрації та зведення їх у єдиний текст у канцелярії губернатора, на описах більше відбився суто канцелярський спосіб упорядкування.

Архівні джерела, які висвітлюють методику роботи по підготовці топографічного опису Новгород-Сіверського намісництва згідно з програмою П. Соймонова, дають підстави стверджувати, що губернатор І. Бібіков зупинився на авторському варіанті описування. Проведення необхідної роботи по створенню топографічного опису було доручено досвідченим службовцям - губернському стряпчому І. Лишню, прокурору Верхньої Розправи І. Халанському та протоколісту Дворянської опіки Т. Калинському¹⁹. Про неабиякий життєвий та службовий досвід цих осіб свідчать їхні послужні списки, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві²⁰.

Так, один з упорядників опису Т. Калинський належав до Новгород-Сіверського патріотичного гуртка автономістів 1780-1790 рр., члени якого були прихильниками ідеї відновлення Гетьманщини і повернення політичних прав українському шляхетству²¹. Він походив з польської (чи спольщеної) шляхти і народився у 1753 р. в родині оршанського возного Василя Овсійовича²². Офіційна генеалогія роду Калинських розпочинається з XVI ст.²³, причому у родоводах окремо відзначали діда Тимофія Васильовича шляхтича Овсія Кириловича, що перебував на російській службі у таємних справах при генерал-фельдмаршалі Б. Шереметьєві²⁴.

Т. Калинський здобув освіту у Києво-Могилянській академії, зв'язки з якою, до речі, він підтримував і в подальші роки. Про це свідчить, зокрема, припис на примірнику «Оди» на прибуття Катерини II до Києва, піднесеної від Києво-Могилянської академії імператриці, який було подаровано Т. Калинському особисто ректором архимандритом Варлаамом Мисловським «в знак ... дружби»

усердия» 20 травня 1787 р.²⁵ Згідно із формулярним списком 1784 р., у 1771 р. Т. Калинський вступив на російську службу, яку розпочав у Стародубській полковій канцелярії, «а по увольнении от оной был Новороссийской губернии в 777-го в Архангельской пограничной таможи з 776-го августа 1-го канцеляристом, з 778-го ноября 12-го в штате Новороссийской губернской канцелярии, где произведен губернским регистратором, 1779-го года сентября 19 го отправлен в округ Цыбулевской в должность смотрительскую, а за увольнением от оной декабря 23-го 780 году был при штате оной губернской канцелярии 1781 году марта по 10-е»²⁶. правління з проханням прийняти його на службу²⁷. З того часу його життя і громадська діяльність були тісно пов'язані з Новгородом-Сіверським. З 1783 р. він працював протоколістом Новгород-Сіверської дворянської опіки, у 1784 р. - отримав чин колезького протоколіста²⁸. Одружившись з донькою значкового товариша Іллі Таміловського Ганною, він поріднився з місцевими козацько-старшинськими фаміліями²⁹.

Цікаво, що Т. Калинський досить добре малював і у 1782 р. був залучений до підготовки проекту гербів Новгорода-Сіверського та повітових міст намісництва³⁰. Крім того, ще у 20-х рр. ХХ ст. у рукописному відділі бібліотеки Харківського університету як додаток до рукопису О. Шафонського «Записки о Малой России» зберігалися копії зображень «малороссиян разных сословий», виготовлені Т. Калинським на склі³¹. На думку М. Горбаня, цей примірник малюнків, замовлений О. Шафонським, використав у додатках до видання праці О. Ригельмана «Летописное повествование о Малой России и ея народе и козаках вообще» О. Бодяньський³², якому вказаний рукопис було запропоновано у 1846 р. сином О. Шафонського Григорієм Опанасовичем³³.

Службова діяльність у полкових та намісницьких канцеляріях давала Т. Калинському можливість вивчати та широко використовувати історичні документи та архівні матеріали, копіювати їх самому чи доручати іншим. За свідченням М. Горбаня, Т. Калинському належало ґрунтовне зібрання матеріалів з історії України, частина яких і понині зберігається у відділі рідкісних видань та рукописів Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна³⁴. Так, у збірці, відомій під назвою «Книга о дворянах и старых малороссийских чинах», вміщено іменні та сенатські накази і розпорядження, листи імперських урядовців, що містять докази дворянських прав та привілеїв лівобережного українського шляхетства³⁵. «Книга о дворянах» містить також праці Т. Калинського - «Мнение о Малороссийских чинах и о их преимуществах» 1805 р., «Примечание о малороссийских чиновниках» 1808 р. та листи до полтавського маршала М. Милорадовича, в яких, опираючись на широку джерельну базу - Литовські статuti, гетьманські договори з московським урядом, сенатські укази тощо - автор доводить ідею споконвічності українського шляхетства та його вищості над російським дворянством³⁶.

Численні копії документів, які дають уявлення про коло інтересів Т. Калинського, з його помітками на полях, містить також «Сборник документов литературного и архивно-исторического содержания»³⁷. Серед них - листи членів царської родини, маніфести, епітафії, вірші, оди, історичні твори.

До колекції Т. Калинського належали рукописний збірник «Права, привилегии, грамоты, указы о вольности малороссийской», друковане видання «Постановление от его царского величества з Войском Запорожским» 1659 р., титульний аркуш якого, наявний лише у харківському примірнику книги, виконано її власником, а також пам'ятка, відома у друкованих джерелах як «Збірка Якубовичей», що містить одну з редакцій «Літопису Г. Грабянки», копію якого, за припущенням В. Репринцевої, було виконано молодим Т. Калинським³⁸. Як аматор української старовини, захисник інтересів місцевої еліти, Т. Калинський був широко відомий у дворянських колах³⁹. Тож цілком закономірним здається той факт, що саме йому,

незважаючи на незначну посаду протоколіста, було доручено роботу по підготовці топографічного опису.

Серед осіб, близьких до Новгород-Сіверського патріотичного гуртка автономістів, був ще один упорядник топографічного опису - І. Халанський, який згодом очолив новостворене Новгород-Сіверське головне народне училище, а потім і Новгород-Сіверську гімназію⁴⁰. Саме І. Халанському завдячує Новгород-Сіверський проектом створення у ньому університету, якому, на жаль, не судилося бути втіленим у життя⁴¹.

І. Халанський народився у другій половині 1740-х рр. в родовому селі Халані Курської губернії⁴². Після здобуття освіти у 1774 р. він розпочав службу в Комерц-колегії канцеляристом, а 10 липня 1775 р. отримав ранг колезького регістратора⁴³. З 1778 р. І. Халанський перебував на військовій службі, яку розпочав прапорщиком Охтирського гусарського полку. З 1780 р. він займав посаду полкового квартирмейстра Українського гусарського полку, а у 1782 р. отримав звання капітана⁴⁴. Але військова служба, ймовірно, не виправдала сподівань І. Халанського. Згідно з наказом Сенату від 12 січня 1784 р. його було призначено прокурором Новгород-Сіверської верхньої розправи в ранзі колезького асесора⁴⁵. Після відповідного наказу Новгород-Сіверського намісницького правління від 18 березня 1784 р. І. Халанський приступив до службових обов'язків⁴⁶ і відразу посів поважне місце серед місцевої еліти.

Неабияка освіченість нового прокурора верхньої розправи, який, на думку О. Оглоблина, закінчив Харківський колегіум⁴⁷, його життєвий і службовий досвід та, ймовірно, природні здібності сприяли призначенню І. Халанського одним з упорядників топографічного опису Новгород-Сіверського намісництва.

Третім з призначених укладачів опису був губернський «казенных дел» стряпчий І. Лишень. На відміну від Т. Калинського та І. Халанського він походив з Чернігово-Сіверщини і мав спадкові маєтності у Суразькому повіті у селах Нивному та Стружанці, у першому з яких розташовувалась його садиба⁴⁸.

Син бунчукового товариша Андрія Тимофійовича, І. Лишень народився у 1752 р.⁴⁹ Розпочавши службу в січні 1770 р. у Малоросійській колегії, він вже у травні 1770 р. отримав чин канцеляриста⁵⁰. Після звільнення з Малоросійської колегії у червні 1774 р. І. Лишень до 1782 р. виконував різноманітні доручення полкової Стародубської канцелярії «на собственном своем содержании с рачением»⁵¹. У липні 1778 р. І. Лишень отримав чин бунчукового товариша, а після відкриття Новгород-Сіверського намісництва 30 січня 1782 р. був обраний «дворянством заседателем в земский суд», де перебував до свого призначення губернським стряпчим 9 грудня 1782 р.⁵² Вже під час роботи над топографічним описом у березні 1785 р. І. Лишень дістав чин колезького асесора⁵³, а у 1786 р. - надвального радника⁵⁴.

На нашу думку, внесок трьох вищезгаданих упорядників у підготовку опису був неоднаковий. Так, зокрема, І. Лишень був обтяжений не лише службовими обов'язками, а й справами, пов'язаними з управлінням власними маєтностями (на той час він володів 269 душами селян)⁵⁵, що змушувало його час від часу брати відпустки, з яких він, до речі, не завжди вчасно повертався⁵⁶, мав обмаль часу і можливостей для відряджень з метою збирання матеріалів.

Укладачі опису не задовольнилися традиційним шляхом отримання відомостей від місцевих адміністративних установ, намагаючись розширити коло використаних джерел. З цією метою 19 червня 1784 р. І. Бібіков писав Чернігівському єпископу Феофілу, що в процесі роботи над топографічним описом «многие встречаются затруднения, пояснить которых, не имея верной истории, никак не можно, а потому и рассудил протоколиста господина Калинского, яко сотруждающегося в исполнении высочайшего соизволения, отправить к Вашему Преосвященству, прося всепокорнейше дозволить ему в Вашей библиотеке сделать выписку о всем том, что нужно ему будет, а сверх того, милостивый мой Архипастырь, в дополнение недостатков наших, снабдить его Вашими сведениями». Відповідно до прохання новгород-сіверського губернатора, як стає зрозумілим з

відповіді йому Феофіла, «коллегии училищной черниговской библиотеки всем книгам каталог к увидению господина протоколиста Калинского ... препоручен, а по оному и требуемые книги к нужным нотациям принадлежащие ему ж Калинскому доставлены»⁵⁷.

Згідно з наказом П. Рум'янцева, надавати необхідні відомості губернаторам щодо підготовки топографічних описів мали, зокрема, магістрати⁵⁸. Постановою Новгород-Сіверського магістрату від 11 лютого 1785 р. було вирішено «касається ж случающихся в сем магистрате по указным повелениям нужных описаний, то в оных с ведома секретарей обоих департаментов служителям вспомоществовать разделением труда вообще»⁵⁹.

Крім надання потрібних для упорядкування опису довідок, один з канцеляристів магістрату - О. Биков був залучений до його підготовки. Син сотенного отамана, О. Биков народився у 1765 р., з 1776 р. був приставлений до письмових справ у Ямпольській канцелярії, у 1780 р. вступив на службу до земського Глухівського суду, через рік був прийнятий до справ канцелярії Малоросійської Генеральної артилерії, звідки у лютому 1782 р. перейшов до Новгород-Сіверського магістрату⁶⁰. У січні 1783 р. О. Бикова було призначено на посаду колезького канцеляриста Новгород-Сіверського магістрату⁶¹.

Згідно з протоколом засідання намісницького правління від 13 січня 1785 р., І. Бібіков призначив О. Бикова «к переписки сочиняемого топографического описания здешней губернии, ... для того губернскому магистрату предписать считать оного канцеляриста Быкова при оной комиссии»⁶². Таким чином, О. Бикову було доручено виконувати роботу переписувача, що включала в себе ведення канцелярських справ, пов'язаних з підготовкою опису, копіювання документів та, либонь, переписування підготованих фрагментів тексту, оскільки, як свідчить лист П. Рум'янцева П. Соймонову від 29 грудня 1786 р., на той час не було підготовлено остаточного варіанту опису⁶³. У діловодній документації Новгород-Сіверського магістрату, що зберігається у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві, не зазначено, до якого часу О. Биков перебував у складі комісії по підготовці топографічного опису, але вже у серпні 1785 р. він був звільнений з посади за власним бажанням у зв'язку із переходом на військову службу⁶⁴.

Деякі матеріали, опрацьовані Т. Калинським під час роботи над топографічним описом Новгород-Сіверського намісництва, вийшли далеко за межі програми. Відтак він упорядкував «Описание топографическое о жительствоющих уезда Новгородского Северского в селе Вишенках под именем колонистов, ученно 1785 года марта 12 дня»⁶⁵. Опис укладено згідно із запитаннями третьої частини програми П. Соймонова - «описание уездов». Великий інтерес становить найбільший за обсягом розділ 12, у якому передбачалося отримання інформації «о образе их обычаев, жития, обрядов и поверьях, нравах и поведении», написаний у відповідності із 18-м питанням програми П. Соймонова.

Ймовірно, перу Т. Калинського належить ще одна цікава історична пам'ятка - «Краткая история о городе Стародубе, сочиненная в 1785м годе»⁶⁶. Поява цієї праці, написаної на основі широкого кола джерел, вірогідно, була викликана 8-м і 9-м питаннями другої частини програми П. Соймонова, що передбачали отримання інформації з історії міст: «о его начале, кем, когда на какой случай построен, и какими людьми с первоначалия был заселен», «под чьим владением был, кем и как в течение времени управляем, и каким переменах был подвержен»⁶⁷. Рукопис позбавлений будь-яких натяків на автора, але, за цілком правдоподібним припущенням О. Коваленка та І. Петrenchенко, ним був Т. Калинський⁶⁸, який цікавився історією Сіверщини і саме в той час займався збиранням матеріалів для Опису намісництва.

Протягом 1784-1786 рр. у Новгороді-Сіверському було проведено значну роботу по обстеженню намісництва з метою упорядкування топографічного опису. Координатор описування земель Російської імперії П. Соймонов, розуміючи, що збирання необхідних відомостей «по многочисленности предметов, в оных

заключаючихся», потребує багато часу, у листі до В. Чорткова від 26 лютого 1784 р. просив надати «на первый случай хотя тех, кои без дальнейших справок ... иметь можете, ибо в получении оных крайняя надобность теперь настoit, оставляя уведомление о прочих на предбудущее время»⁶⁹. Однак упорядники Опису Новгород-Сіверського намісництва досить ретельно приступили до виконання покладеного на них доручення, студіюючи історичну літературу та архівні джерела, заглиблюючись у висвітлення окремих питань «кабінетської» анкети замість традиційного збирання довідок від місцевих адміністративних установ. Внаслідок цього підготовка опису затягнулася. Про це свідчить, зокрема, лист П. Рум'янцева до П. Соїмонова від 29 грудня 1786 р.: «полученное мною Киевской губернии ... описание купно с планом при сем Вашему Превосходительству сообщая, а за получением таковых от Черниговскаго и Новгородскаго-Северскаго Господ Губернаторов не умедлю доставить»⁷⁰. Відомо, що топографічний опис Чернігівського намісництва О. Шафонського був надісланий А. Милорадовичем П. Рум'янцеву 21 січня 1787 р.⁷¹ Натомість у джерелознавчій літературі та в діловій документації відповідних адміністративних установ (у фондах «Новгород-Сіверського намісницького правління», «Київського, Чернігівського та Новгород-Сіверського генерал-губернатора», «Канцелярії малоросійського генерал-губернатора» тощо) немає жодної згадки про існування остаточного варіанту топографічного опису Новгород-Сіверського намісництва. Безрезультатними виявилися і наші розшуки у вітчизняних та російських архівосховищах, зокрема у Російському державному військово-історичному архіві та Відділі рукописів Російської національної бібліотеки, що містять найповніші зібрання топографічних описів останньої чверті XVIII ст. На нашу думку, упорядники не встигли систематизувати зібрану інформацію та скомпонувати остаточний текст опису у визначений термін, коли його мали надати П. Рум'янцеву, що було спричинено низкою обставин. Частково зволікання у підготовці опису відбулося через те, що упорядники не були тимчасово звільнені від службових обов'язків і, отже, не були спроможні вчасно опрацювати зібраний матеріал. Новгород-Сіверський губернатор І. Бібіков не мав досвіду організації проведення топографічного обстеження на відміну, зокрема, від Чернігівського губернатора А. Милорадовича, який особисто очолював комісію по описуванню Київського, Чернігівського та Новгород-Сіверського намісництв у 1779-1781 рр. До того ж підготовку опису було проведено у так званий «авторський» спосіб, який, на відміну від «офіційного», передбачав індивідуальний підхід упорядників та відсутність особистого нагляду губернатора. Тож робота по укладанню опису не була чітко регламентована та жорстко контрольована з боку місцевої адміністрації. Про це свідчить і відсутність звітної документації про стан підготовки опису у фонді «Новгород-Сіверського намісницького правління», на відміну від, наприклад, матеріалів щодо опису річок, озер, струмків та височин намісництва 1785-1786 рр., упорядкування якого знаходилося під контролем губернського землеміра та намісницького правління.

Отже, внаслідок відсутності чіткої організації їхньої діяльності, надміру захопившись збиранням цікавої інформації, насамперед, історичної та етнографічної, про що свідчать, зокрема «Краткая история о городе Стародубе» та «Описание топографическое о жительствоющих в селе Вишенках под именем колонистов», упорядники опису не змогли або не встигли скомпонувати розрізнені відомості у єдиний текст.

Аналогічні прецеденти, коли розпочату роботу по підготовці топографічного опису не було завершено, мали тоді місце у В'ятському та Тверському намісництвах⁷². Дещо пізніше, на початку 1790-х рр., неповним, без опису двох областей - Якутської та Охотської, було надіслано іркутському та коливанському губернатору топографічний опис Іркутського намісництва. Описи двох вказаних провінцій надійшли лише двома роками пізніше⁷³. У вказаних випадках зволікання у здійсненні топографічного обстеження були спричинені недоліками у його

організації, а припинення роботи над топографічним описом, як наприклад, у В'ятському намісництві, сталося внаслідок отримання розпорядження про підготовку нового опису⁷⁴. Так, напевне, сталося і в Новгород-Сіверському намісництві після отримання розпорядження П. Рум'янцева від 21 жовтня 1786 р. про підготовку скороченого історично-статистичного опису намісництва у зв'язку із очікуваною поїздкою Катерини II в Україну та Крим⁷⁵.

Таким чином, у середині 1780-х рр. у Новгород-Сіверському намісництві тривала робота по топографічному обстеженню земель з метою упорядкування опису. На нашу думку, через низку обставин цю роботу не було закінчено, але до нас дійшли фрагменти опису у вигляді окремих документів - «Описания топографического о жительствоющих ... в селе Вишеньках под именем колонистов» та «Краткой истории о городе Стародубе». Відтак вказані пам'ятки були складовими частинами процесу проведення топографічного описування Чернігово-Сіверщини і потребують комплексного використання при розгляді окремих проблем її історії.

Джерела та література:

- 1 Лазаревский А.М. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. - К., 1888. - Т. I. Полк Стародубский. - С. XI; Листи Олександра Лазаревського // Український археографічний збірник. - К., 1927. - С. 339, 363-364.
- 2 Бережков М.А. Ф. Шафонский и его труд: Черниговского наместничества топографическое описание. (Заметки к истории Черниговской губернии и Малороссии вообще). - Нежин, 1910. - С. 97-98.
- 3 Катаев И. Обзор рукописных памятников по истории Слободской Украины, хранящихся в Военно-Ученом архиве в Санкт-Петербурге. - Харьков, 1901. - С. 70-72.
- 4 Федоренко П.К. Нариси з історії вивчення Чернігівщини // Записки Чернігівського наукового товариства. - Чернігів, 1931. - Т. I. Праці історично-краєзнавчої секції. - С. 7 - 13; Його ж. Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779-1781 рр.) // Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779-1781). - К., 1931. - С. III - XXI.
- 5 Оглоблин О. Люди старої України. - Острог - Нью-Йорк, 2000. - С. 190-194.
- 6 Литвиненко М.А. Джерела історії України. - Харків, 1970. - С. 115-121, 140-141.
- 7 Коваленко О.Б. Неопублікована праця Андрія Пригари «Особое или топографическое описание города губернского Новгорода-Северского» // Сіверянський літопис. - 1999. - № 4. - С. 160-165; Краткое топографическое описание Новгородского Северского наместничества 1787 года / Підготовка до друку і передмова Коваленка О.Б. та Петrenchенко І.Є. // Там само. - 1995. - № 5. - С. 149-156.
- 8 Петrenchенко І.Є. Короткі описи Чернігівського та Новгород-Сіверського намісництв // Людина, суспільство, культура: історія та сучасність. - Чернігів, 1996. - С. 42-45.
- 9 Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малоя России, из частей коей оное наместничество составлено. - К., 1851.
- 10 Рубинштейн Н.Л. Топографические описания наместничеств и губерний XVIII в. - памятники географического и экономического изучения России // Вопросы географии. - Сб. 31. - М., 1953. - С. 66.
- 11 ЦДІАК України. - Ф. 1959. - Оп. 1. - Спр. 52. - Арк. 2.
- 12 Там само. - Арк. 2 зв. - 10.
- 13 Дик Н.Е. Ломоносовский период в русской географии. - М., 1976. - С. 73.
- 14 Катаев И. Обзор рукописных памятников по истории Слободской Украины, хранящихся в Военно-Ученом архиве в С.-Петербурге // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда. - Харьков, 1902. - С. 83.
- 15 ЦДІАК України. - Ф. 206. - Оп. 3. - Спр. 7405. - Арк. 41 зв.; Ф. 207. - Оп. 3. - Спр. 9235. - Арк. 86, 127; Ф. 1032. - Оп. 2. - Спр. 723. - Арк. 91; Ф. 1943. - Оп. 1. - Спр. 930. - Арк. 170 зв.
- 16 Державний архів Чернігівської області (далі - ДАЧО). - Ф. 712. - Оп. 1. - Спр. 245. - Арк. 35.
- 17 ЦДІАК України. - Ф. 736. - Оп. 1. - Спр. 168. - Арк. 7.
- 18 Катаев И. Обзор рукописных памятников по истории Слободской Украины, хранящихся в Военно-Ученом архиве в С.-Петербурге // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII археологического съезда. - Харьков, 1902. - С. 84-85.
- 19 ЦДІАК України. - Ф. 207. - Оп. 3. - Спр. 925. - Арк. 1.
- 20 ЦДІАК України. - Ф. 206. - Оп. 1. - Спр. 1325. - Арк. 28 зв.; Ф. 206. - Оп. 3. - Спр. 1007. -

Арк. 62 зв.; Ф. 736. - Оп. 1. - Спр. 362. - Арк. 22; Ф. 736. - Оп. 1. - Спр. 949. - Арк. 6 зв. - 7, 24 зв. - 25.

21 Оглоблин О. Люди Старої України. - Острог - Нью-Йорк, 2000. - С. 58-71.

22 Милорадович Г. Родословная книга Черниговского дворянства. - Т. 2. - СПб., 1901. - Ч. VI. - С. 77-78; ІР НБУВ. - Ф. 1. - Спр. 60497(73). - Арк. 530 зв.

23 Лукомский В.К., Модзалевский В.Л. Малороссийский гербовник. - К., 1993. - С. 66.

24 Бобринский А.А. Дворянские роды, отнесенные в общий гербовник Всероссийской империи. - Ч. 2. - СПб., 1890. - С. 451.

25 Відділ колекції рідкісних видань та рукописів Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (далі - Відділ колекції рідкісних видань та рукописів ЦНБ ХНУ). - Сборник документов литературного и архивно-исторического содержания (XVIII - н. XIX в.). - Арк. 98.

26 ЦДІАК України. - Ф. 206. - Оп. 3. - Спр. 1007. - Арк. 66.

27 ЦДІАК України. - Ф. 206. - Оп. 1. - Спр. 267. - Арк. 1-3.

28 ЦДІАК України. - Ф. 1032. - Оп. 2. - Спр. 721. - Арк. 19-19 зв. 29 ІР НБУВ. - Ф. 1. - Спр. 60497 (73). - Арк. 530 зв.

30 ЦДІАК України. - Ф. 736. - Оп. 1. - Спр. 11. - Арк. 13. 31 ІР НБУВ. - Ф. 1. - Спр. 12026. - Арк. 3.

32 Горбань М. «Записки о Малой России» О. Шафонського // Науковий збірник Історичної секції УАН за рік 1926. - К., 1926. - С. 137.

33 Ригельман А. Летописное повествование о Малой России и ея народе и козаках вообще. - М., 1847. - С. V; Чтения в Императорском Московском обществе истории и древностей российских. - М., 1847. - № 5. - Протоколы. - С. 1.

34 Горбань М. «Записки о Малой России» О. Шафонського // Науковий збірник історичної секції УАН за рік 1926. - К., 1926. - С. 138.

35 Відділ колекції рідкісних видань та рукописів ЦНБ ХНУ. - Книга о дворянах и старых малороссийских чинах. - 312 арк.

36 Дячук Л.В. Історико-правові записки українського дворянства (кінця XVIII - поч. XIX ст.) як пам'ятки історичної думки. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. - Київ, 2001. - С. 15; Миллер Д. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии // Киевская старина. - К., 1897. - Вип. IV. - С. 18-21; Полонська-Василенко Н. Історія України. - Т. 2. - К., 1995. - С. 286.

37 Відділ колекції рідкісних видань та рукописів ЦНБ ХНУ. - Сборник документов литературного и архивно-исторического содержания (XVIII - н. XIX в.). - 205 арк.

38 Репринцева В. Друковані документи з історії України // Бібліотечний вісник. - К., 2000. - № 5. - С. 15; Її ж. Сокровища документального прошлого // Новий колегіум. - 2002. - № 2. - С. 55-58.

39 Оглоблин О. Люди Старої України. - Острог - Нью-Йорк, 2000. - С. 64.

40 Федірко А.М. Патріотична освічена еліта Новгорода-Сіверського на рубежі XVIII - XIX ст. // Український історичний журнал. - 1998. - № 2. - С. 82.

41 Оглоблин О. Люди Старої України. - Острог - Нью-Йорк, 2000. - С. 242. 42 Там само. - С. 240.

43 ЦДІАК України. - Ф. 206. - Оп. 1. - Спр. 261. - Арк. 74 зв. - 76.

44 ЦДІАК України. - Ф. 206. - Оп. 1. - Спр. 1325. - Арк. 28 зв.; Ф. 736. - Оп. 1. - Спр. 949. - Арк. 24 зв. - 25.

45 ЦДІАК України. - Ф. 1032. - Оп. 2. - Спр. 726. - Арк. 8, 81.

46 ЦДІАК України. - Ф. 207. - Оп. 3. - Спр. 919. - Арк. 75; Ф. 207. - Оп. 3. - Спр. 923. - Арк. 126 зв.; Ф. 1032. - Оп. 2. - Спр. 723. - Арк. 92.

47 Оглоблин О. Люди Старої України. - Острог - Нью-Йорк, 2000. - С. 240.

48 ЦДІАК України. - Ф. 736. - Оп. 1. - Спр. 362. - Арк. 22.

49 ІР НБУВ. - Ф. 1. - Спр. 60497(73). - Арк. 580 зв.

50 ІР НБУВ. - Ф. 1. - Спр. 60497(73). - Арк. 580 зв.

51 ЦДІАК України. - Ф. 206. - Оп. 1. - Спр. 1430. - Арк. 265.

52 ЦДІАК України. - Ф. 736206. - Оп. 1. - Спр. 949262. - Арк. 6 зв. - 7.

53 ЦДІАК України. - Ф. 206. - Оп. 3. - Спр. 1864. - Арк. 265; Модзалевський В.Л. Малороссийский родословник. - Т. 3. - К., 1912. - С. 162.

54 ЦДІАК України. - Ф. 206. - Оп. 1. - Спр. 1430. - Арк. 265-265 зв.

55 ЦДІАК України. - Ф. 206. - Оп. 1. - Спр. 262. - Арк. 223 зв. - 224.

56 ЦДІАК України. - Ф. 206. - Оп. 1. - Спр. 1128. - Арк. 56; Ф. 206. - Оп. 1. - Спр. 1534. - Арк. 2, 5, 8, 10; Ф. 206. - Оп. 3. - Спр. 1862. - Арк. 445; Ф. 206. - Оп. 3. - Спр. 2847. - Арк. 109.

57 ДАЧО. - Ф. 679. - Оп. 1. - Спр. 1612. - Арк. 2-3 зв.

58 ДАЧО. - Ф. 712. - Оп. 1. - Спр. 245. - Арк. 35.

59 ЦДІАК України. - Ф. 207. - Оп. 3. - Спр. 928. - Арк. 105.

- 60 ЦДІАК України. - Ф. 206. - Оп. 1. - Спр. 1998. - Арк. 151 зв.; Ф. 206. - Оп. 3. - Спр. 1007. - Арк. 6; Ф. 207. - Оп. 2. - Спр. 10. - Арк. 2 зв.-3; Ф. 207. - Оп. 3. - Спр. 928. - Арк. 378 зв.-379.
- 61 ЦДІАК України. - Ф. 206. - Оп. 3. - Спр. 621. - Арк. 2-4 зв.
- 62 ЦДІАК України. - Ф. 206. - Оп. 1. - Спр. 1121. - Арк.8; Ф. 207. - Оп. 3. - Спр. 925. - Арк.1.
- 63 Російський державний військово-історичний архів (далі - РДВІА). - Ф.ВУА. - Спр. 18768. - Арк. 1.
- 64 ЦДІАК України. - Ф. 206. - Оп. 3. - Спр. 1865. - Арк. 202; Ф. 207. - Оп. 3. - Спр. 925. - Арк. 288; Ф. 207. - Оп. 3. - Спр. 928. - Арк. 377зв. - 379 зв., 404.
- 65 ІР НБУВ. - Ф. II. - Спр. 20857. - Арк. 1-6 зв. 66 РДВІА. - Ф.ВУА. - Спр. 19164. - Арк. 1-6 зв.
- 67 ЦДІАК України. - Ф. 1959. - Оп. 1. - Спр. 5265. - Арк. 6 зв.
- 68 Коваленко О.Б., Петrenchенко І.Є. Невідома праця кінця XVIII ст. з історії Стародуба // Сіверянський літопис. - 2000. - № 3. - С. 162.
- 69 ЦДІАК України. - Ф. 1951. - Оп. 1. - Спр. 52. - Арк. 2.
- 70 РДВІА. - Ф.ВУА. - Спр. 18768. - Арк. 1.
- 71 Петrenchенко І.Є. Нововиявлені документи до біографії Опанаса Шафонського // Сіверянський літопис. - 1999. - № 5. - С. 107.
- 72 Середа В.Н. К истории создания топографического описания Тверского наместничества в 70-80-х годах XVIII в. // Археографический ежегодник за 1985 год. - М., 1990. - С. 74; Эмаусский А.В. Топографические и исторические описания Вятского наместничества в 80-90-х годах XVIII в. // Проблемы источниковедения. - М., 1959. - Вып. XVII. - С. 207.
- 73 Предисловие // Описание Иркутского наместничества 1792 года. - Новосибирск, 1988. - С. 10.
- 74 Эмаусский А.В. Топографические и исторические описания Вятского наместничества в 80-90-х годах XVIII в. // Проблемы источниковедения. - М., 1959. - Вып. XVII. - С. 207.
- 75 РДВІА. - Ф.ВУА. - Оп. 16. - Спр. 19162. - Арк. 1-32.

